

Kryžių kalno apeiginiai papročiai

Kryžių kalno kultas yra pranciškoniškos kultūros palikimas Lietuvoje. Natūralu, kad nuo 2000 metų prie jo veikia pranciškonų vienuolynas ir toliau sklisdamas pranciškoniskąją kultūrą.

Įvadas

Pasaulyje yra kraštų, kur katalikybė įleidusi žymiai gilesnes šaknis nei pas mus, bet tokios liaudies pamaldumo praktikos, tokios dvasingumo išraiškos, kokia yra Kryžių kalne, niekur nesutiksi. Kryžių kalnas yra unikalus, vienintelis toks pasaulyje.

Kryžių kalnas, žmonių nuomone, yra nepaprasta, paslaptinga ir stebuklinga vieta. Jį lanko žmonės individualiai ir grupėmis, vyksta organizuotos ir neorganizuotos pamaldos. Būtina pabrėžti, kad kryžiai ir ženklai (stulpai, koplytėlės, paveikslai, rožiniai ir kt.) buvo ir tebėra votyviniai, t. y. paliekami dėkojant ar prašant ko nors (sveikatos, sėkmės, blaivybės, laimingų vedybų ir panašiai), memorialiniai (susiję su žuvusiais, dingusiais, tremtiniais, nuteistais ir panašiai), skirti istoriniams įvykiams, jubiliejams ir kt.

Kiekvienas atneštas kryžius turi savo istoriją, žmogiškos kančios Golgotą. Atnešusysis čionai kryžių atnešė dalį savo vargo, ligos ir širdgėlos. Kiek kančių čia sunėsta iš visur: iš JAV, Kanados, Rusijos, Estijos, Latvijos, Baltarusijos, daugiausia iš Lietuvos ir Lenkijos.

Svarbus Kryžių kalno elementas – įrašai, dedikacijos. Jos rodo kryžių statymo paskatas. Dauguma įrašų – asmens, šei-

The cult of the Hill of Cross is the heritage of Franciscan culture in Lithuania. It is natural that in year 2000 near it Franciscans convent was built and it further spreads Franciscan culture.

mos intymus pokalbis su Dievu, prašant sveikatos, laimės, gero gyvenimo, taip pat už visa tai dėkojant. Antroji grupė – visuomeniškesnė, susijusi su tautos ir Lietuvos valstybe, jos skausmingu likimu ir gerovės jai linkėjimais. Įrašų yra įvairiomis kalbomis. Pasitaiko ir nekatalikiškų ženklų (pvz., šešiakampė žydų žvaigždė ir kt.). Sovietmečiu darant įrašus praktikuota užuominų, simbolių kalba, kurią puikiai suprato ir paprasti žmonės, ir valdžios atstovai.

Kryžių kalnas yra dvasinės kultūros objektas, meno paminklas, su kuriuo vienokį ar kitokį santykį turi įvairūs visuomenės sluoksniai. Pagrindinis – tikintieji, statančios kryžius, laukiantys malonių, tikintys jomis ir neretai pasitvirtinančiais lūkesčiais. Tai stichinė neregamentuota liaudies religinė kūryba. Į ją įeina ir monumentalūs, meniški kūriniai, ir paprasčiausi kuklūs kryželiai. Šie paminklai rodo įvairių tautų liaudies religinio meno tendencijas. Daugelis jų galbūt neskoningi, kičas, bet tai yra visumos dalis, dvasine, dedikacine, votyvine prasme jie visi lygiateisiai.

Daug žmonių Kryžių kalną gerbia ne tik kaip religinį objektą, bet ir kaip tautos dvasios, tautiškumo, laisvės simbolį. Be abejo, yra ir šiaip smalsuolių, turistų, ekskursantų, kurie labiau domisi neiprastumu, egzotika.

Kitas visuomenės sluoksnių santykis su Kryžių kalnu yra prie jo atliekami apeiginiai papročiai. Jie yra šio tyrimo objektas. Darbo tikslas – atskleisti prie Kryžių kalno praktikuojamus apeiginius papročius.

Uždaviniai: pirma, trumpai aptarti šio pamaldumo istorinę kilmę; antra, ištirti šio fenomeno tradicinį pamaldumą; trečia, nustatyti šių apeiginių papročių kilmę; ketvirta, taikant mokslinį lyginamąjį metodą atskleisti vietinius ir kitų tautų apeiginius papročius.

Apie Kryžių kalno kultą žinių nėra daug. Pažymėtina, kad 1885 metais rusų archeologas S. V. Pokrovskis jį įtraukė į Kauno gubernijos archeologinių paminklų žemėlapi. 1888 m. pirmą kartą Kryžių kalnas aprašytas ir JAV lietuvių laikraščio „Lietuviškas balsas“ 10 numeryje. 1900 m. rugpjūčio 22 d. prie išsamesnio archeologinio šio kalno tyrinėjimo pirmasis prisilietė lenkų mokslininkas L. Krzywickis. Iš lietuvių pirmasis šį fenomeną 1914 m. aprašė autorius, slapyvardžiu Strielčiukas, žurnalo „Viltis“ 8 numerio straipsnyje „Pilių kalnas“. Iš lietuvių mokslininkų pirmasis jį apžvelgė etnografas Balys Burašas 1930 m. žurnalo „Trimitas“ 24 numeryje, straipsnyje „Pilies kryžių kalnas“. Istorinę Kryžių kalno kilmę 1983 m. pristatė Bronius Kviklys enciklopedinio leidinio „Lietuvos Bažnyčios“ 3 tome, 1993 m. Dalia Striogaitė įvadiniame skyrelyje „Po aukštu dangum“ Aleksandro Ostašenkovo fotoalbume „Kryžių kalnas“, 1993 m. H. Smilgys knygoje „Kryžių kalnas“, 1997 m. R. Laukaitytė monografijoje „Lietuvos vienuolijos“, 1999 m. kunigas Robertas Gedvydas Skrinškas knygoje „Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas“ bei prof. Vytenis Rimkus straipsnyje „Kryžių kalnas Lietuvos kultūros kontekste“. Ši negausi medžiaga rodo, kad darbas yra naujas ir originalus, nes iki šiol šio fenomeno objekto niekas nėra tyrinėjęs.

Tyrimo rezultatų hipotezė – Kryžių kalno apeiginiai papročiai savo kil-

me yra Vakarų Europos katalikiškų tautų ir kultūrų atspindys.

Tautosakinė Kryžių kalno kilmė

Kryžių kalnas yra 12 km į šiaurę nuo Šiaulių miesto, netoli plento į Rygą. Šiandien jis priklauso Šiaulių vyskupijai. Žmonės šį kalną vadina įvairiais vardais: Jurgaičių, Pilies kalnas, Jurgaičių kapai, Kryžių kalnas arba tiesiog Šventkalnis.

Pats kalnas yra Kulpės upelio kairiajame krante, juosiamas mažyčio, bevardžio jos intako. Jis maždaug 70 metrų ilgio, 60 metrų pločio, dviejų aukštų namo aukščio. Geologiniu požiūriu tai aukščiausia vieta apylinkėje, tyrinėtojų dar mažai tyrineta. Pirmieji duomenys apie kalną gauti iš atliktų archeologinių kasinėjimų: žemėje rasta daug žmonių griaučių bei švedmečio kardų ir medalių. Kryžiai ant šios kalvos pirmą kartą paminėti 1850 m.¹ Archeologinę medžiagą papildė tautosakiniai bei istoriniai šaltiniai.

Padavimų apie Kryžių kalną yra daugybė. Viename pasakojama, kad toje vietoje, kur dabar yra kalnas, buvęs didelis mūšis, kurio metu žuvę daug kareivių. Jų draugai mirusius gražiai palaidoję, o jų atminimui supylę kalną. Pylę 3 dienas ir 3 naktis, o kai baigę pilti, deginę aukas. Vėliau čia nuolat degusi šventoji ugnis, kurią kursčiusios vaidilutės. Įvedus krikščionybę, aukuras buvęs išgriautas, bet lietuviai ir toliau šį kalną gerbė².

Kitas padavimas sako, kad kalno vietoje buvusi bažnyčia. Viena Joninių naktį ją smarki audra išgriovusi; paskui ši vieta buvusi užnešta smėliu. Griūnant bažnyčiai, kartu su ją žuvę ir žmonės. Padavimas toliau pasakoja, esą vienas senukas, Velykų rytą eidamas pro Jurgaičių kalną, išgirdęs skambančius varpelius ir pamatęs aplink kalną einančią procesiją. Senukas prisijungęs prie procesijos ir panorėjęs su visais patekti į kalno vidų. Tačiau toje vietoje,

kur pirmiau matęs praviras duris, pamatęs tik kalno šlaitą³.

Manoma, kad čia buvusi pilis, Livonijos kronikose vadinta Kule, Kulan, kurią kartu su dar trimis pilimis 1348 m. užpuolė sudegino kalavijuočiai. Pilies vardas tikriausiai kilęs nuo šalia tekančio Kulvės upelio.

Apie 1870 metus šioje vietoje, kur dabar stovi Švč. M. Marijos altorius, vietos vaikams vidurdienį pasirodė spindinti moteris su kūdikėliu. Ji pažadėjo kitą dieną tuo pat metu vėl apsireikšti ir paprašė, kad šie atsivestų suaugusiųjų. Kitą dieną su vaikais atėjo tik senas skerdžius ir kelios moteriškės. Marija vėl pasirodė ir tarė, kad čia turi stovėti kryžius – tikėjimo stiprybės simbolis. „Jums dabar sunku, bet bus dar sunkiau. Laikykitės šio simbolio, statykite jaus šiam kalne, o aš jus užtarsiu prieš Aukščiausiąjį“. Ir pranyko⁴. Vėliau turtingų vietos ūkininkų iniciatyva, sutarus su to meto vietos carine valdžia, Marijos apsireiškimo vietoje buvo pastatyta koplytėlė.

Istorinė ir geopolitinė kalno kilmė

Istoriniai šaltiniai byloja, kad praeityje šių apylinkių valstiečiai buvo aktyvūs sukilimų prieš carizmą dalyviai. Pasakojama, kad pirmuosius kryžius čia pastatė 1831 m. sukilime žuvusių sukilėlių artimieji, kuriems carinė valdžia neleido deramai pagerbti jų giminaičių kapų. Tokių kryžių dar padaugėjo po 1863 m. sukilimo. 1863–1864 m. čia Muravjovo Koriko tarnai nužudė 11 sukilimo dalyvių. Nužudytųjų lavonai buvo sumesti į kalne iškastą duobę, užpilti žemėmis ir per jų kapą pražygiavo kariuomenė, kad kūnai būtų sulyginti su žeme. Žuvusiesiems pagerbti vietos gyventojai bandė statyti kryžius, kuriuos caro valdžia griovė.

1888 m. JAV lietuvių laikraštyje „Lietuviškas balsas“ rašoma, kad prie kelio į Kryžių kalną įrengtas 14-os stočių Kryžiaus kelias (*stacijos*)⁵.

Lenkų archeologų tyrinėjimų (istorijos tyrinėtojas L. Krzywickis), kurie Kryžių kalne atlikti 1900 m. rugpjūčio 22 d., duomenimis, kalne stovi 136 kryžiai, 1902 m. liepos 2 d. rasti 155 kryžiai, o pačiame kalno viršūnės įdubime – sena plytų koplytėlė⁶. Per Antrąjį pasaulinį karą koplytėlė buvo nugriauta. Liko tik pamatai. Šiandien jų vietoje stovi balta Marijos statula.

Sovietmečiu komunistai ir ateistai suorganizavo 5 Kryžių kalno griovimus. Pirmasis vyko 1961 m. balandžio 5 d. Buvo sunaikintas 14-os stočių Kryžiaus kelias bei apie 5000 kryžių. Antrasis vyko 1973 m. balandžio 26 d. naktį. Sunaikinta beveik 400 kryžių. Trečiasis – 1974 m. lapkričio 23 d., ketvirtasis – tais pačiais metais per šv. Kalėdas. Vėl buvo sunaikinta beveik 400 kryžių. Penktoji egzekucija įvyko 1976 m. vasarą. Tada nuo Kryžių kalno nuimta viskas, dalis jo net nukasta. Pagrasinta, kad kryžių statytojai bus gaudomi ir baudžiami⁷.

Lietuva nepabūgo raudonojo maro. Tikintieji ir toliau šioje šventoje vietoje meldėsi, o naktimis statė kryžius. Ir Kryžių kalnas išliko. Po to, kai 1990 m. Lietuva atgavo nepriklausomybę, 1993 m. rugsėjo 7 d., 10 val., popiežius Jonas Paulius II čia priešais Kryžių kalną pastatytoje koplyčioje atnašavo šventąją Mišių auką, kalne pastatė didelį menišką kryžių su žmogaus ūgio dydžio krucifiksu. Kiek vėliau, Šventasis Tėvas lankydamasis Toskanos provincijoje (Italija) pastatytame Al Vernos kalno (čia šventasis Pranciškus gavo stigmatas) vienuolyne, kalbėjo apie šių dviejų vietovių dvasinį ryšį. 1997 m. popiežius Vatikane susitiko su Lietuvos bei Italijos Toskanos provincijos pranciškonais ir palaimino būsimą Šv. Pranciškaus mažesniųjų brolių ordino Lietuvos šv. Kazimiero viceprovincijos vienuolyno projektą. Lankydamasis Kryžių kalne Šv. Tėvas ragino: „Užkopkite ant Kryžių kalno ir prisiminkime visus šio krašto sūnus ir dukras, kadaise nuteistus, įmestus į kalėjimus, išsiųstus

į koncentracijos stovyklas, ištremtus į Sibirą ar į Kolymą, nuteistus myriop. <...>. Tegul šis Kryžių kalnas antrojo tūkstantmečio pabaigoje liudija ir skelbia naują, trečiąjį tūkstantmetį, skelbia išganymą ir atpirkimą, kurio niekur kitur nerasime, kaip tik mūsų Atpirkėjo Kryžiuje ir Prisikėlime⁴⁸. Po Šventojo Tėvo vizito į Kryžių kalną apie jį sužinojo visas pasaulis.

1998 m. pranciškonai šalia Kryžių kalno nupirko žemės sklypą, prie Kryžių kalno įrengė 14-os stočių Kryžiaus kelią, o 2000 m. liepos 8 d. pastatė vienuolyną.

Apžvelgę istorinę Kryžių kalno kilmę ir raidą pastebime, kad kryžių statymo ant šio kalno apeigiškumas kilęs iš 1831 ir 1863 metų lietuvių ir lenkų sukilimų prieš carinę Rusiją, naikinusią tautinę ir religinę laisvę.

XIX a. Lietuva ir Lenkija, būdamos carinės Rusijos priespaudoje, stengėsi įgyti daugiau laisvių. Vilniuje kūrėsi įvairios slaptos organizacijos, žadindamos patriotizmą, kėlė šūkius – mokslas, draugiškumas ir tėvynės meilė. 1830 metais pirmieji sukilo lenkai, norėdami savo karalystę išvaduoti iš rusų caro valdžios ir suvienyti visas iki pirmojo Žespospolitos padalinimo turėtas žemes. Lietuvoje lenkus pirmieji palaikė Žemaičių valstiečiai. Ypač plačiai išsiplėtė valstiečių sukilimas Palangos, Gintališkių ir Salantų parapijose (Telšių apskr.). 1831 m. kovo 25 d. prie valstiečių sukilimo prisidėjo Šiaulių, Raseinių bajorai, o jų pavyzdžiu pasiekė visa Lietuva. Rusai liko tik Kaune ir Vilniuje⁹. Sukilime dalyvavo ir Lietuvos katalikų dvasininkai. Antai Žemaičių vyskupas J. Giedraitis buvo išleidęs atsišaukimą kunigams, ragino juos stoti ginti Bažnyčios ir tėvynės laisvę. Nemažai kunigų ir vienuolių palaikė sukilėlius ir patys dalyvavo sukilime, kaip kapelionai ir net būrių vadai¹⁰. Dėl vadų nesantarsės sukilimas greitai buvo pralaimėtas. Daugiausia sukilėlių žuvo ties Šiauliais, apie Ukmergę ir Jonavą. Nukentėjo ir Bažnyčia. Buvo uždaryta daugybė vienuolynų, o bažnyčios paverstos cerkvėmis.

Skaudžiai numalšintas 1831 m. sukilimas nepanaikino vilčių atgaivinti nepriklausomą Respubliką. Lenkų karalystė faktiškai buvo tarsi panaikinta, bet juridškai buvo laikoma tebesančia, nes Rusija ją buvo gavusi (1815 m.) Vienos kongrese kaip atskirą politinį vienetą ir bijojo ją panaikinti, kad neišsikštų kitos valstybės – kongreso dalyvės. Griežtas rusų režimas kėlė lenkų religines manifestacijas. Lietuva sekė lenkais ir 1863 m. Žemaičiuose ir Panevėžio apskrityje prasidėjo sukilimas. Jam vadovavo karininkai, bajorai ir kunigai (garsiausias iš jų buvo kun. Antanas Mackevičius). Metams baigiantis sukilimas buvo pralaimėtas. Carinė Rusija ėmėsi naikinti Lietuvoje katalikybę. Be bažnyčių ir vienuolynų, jai užkliuvo kaimuose ir pakelėse stovintys kryžiai. Atseit kunigai tyčia jų daugybę pristatą, norėdami įrodyti krašto katalikiškumą. Todėl buvo uždrausta juos statyti bei leidimo; buvo leidžiami statyti tik tokie kryžiai, kurie atseit aiškiai skirti religiniams reikalams, o ne „lenkiškajai propagandai“. Caro Rusijos administracijos valdininkai paprastai viską, kas katalikiška, laikė priešvalstybiška, ir dažnai neleisdavo statyti kryžių net kapinėse¹¹.

Liaudies atmintyje išliko pasakojimai apie vykusias sukilimų malšinimo egzekucijas Kryžių kalne. Manoma, kad vakariniame kalno šlaite (kairiojoje nuo įėjimo pusėje) yra palaidoti 4 ten sušaudyti sukilėliai. Kitame žodiniame padavime pasakojama, kad po 1863 metų sukilimo numalšinimo caro generolas Muravjovas Korikas ant šio kalno buvo įrengęs kažką panašaus į koncentracijos stovyklą, aptvertą spygliuota tvora. Čia nuo rudens darganų, nuo lietaus ir vėjo, nuo bado mirė apie 1000 sukilėlių, jaunuolių, iš kurių liko tik 11 kankinių. Pastaruosius, surakintus grandinėmis, nuvarė į Šiaulių kalėjimą, o kiek vėliau juos nuteisė mirti nuosprendį atliko ant kalnelio miesto vakarinėje dalyje. Įdomu pažymėti, kad kryžius kaip protesto

formą statyti buvo pabandyta ir ant šio kalnelio, kuris vėliau gavo Sukilėlių vardą, tačiau mieste siautėjo policija ir kariuomenė, tad ši protesto forma po kurio laiko išsikovė, o Kryžių kalne ne¹².

Šie istoriniai įvykių aprašai leidžia manyti, kad herojiškoji kalno istorija prasidėjo po 1831 ir 1863 metų lietuvių ir lenkų sukilimų prieš Rusijos caro valdžią. Lenkų ir lietuvių bendras kovas už tautinę ir religinę laisvę įvertino ir popiežius Jonas Paulius II. Jis lankydamasis Kryžių kalne ragino: „Užkopkite ant Kryžių kalno ir prisiminkime visus šio krašto sūnus ir dukras, kadaise nuteistus, įmestus į kalėjimus, išsiųstus į koncentracijos stovyklas, ištremtus į Sibirą ar į Kolymą, nuteistus myriop“¹³. Šventasis Tėvas turėjo mintyse ir lenkų sukilėlius, kurie žuvo už tautos laisvę, nes Kryžių kalnas dėl savo religinės kilmės yra lenkų ir lietuvių kovos už religinę laisvę simbolis.

Kryžių kalno apeiginiai papročiai

Nuo seno vietos gyventojai Kryžių kalną laikė šventa vietas. Kiekvienų metų Švč. Marijos Škaplierinės šventės išvakarėse arba kurį nors liepos mėnesio sekmadienį rinkdavosi maldininkai, būdavo laikomos pamaldos. Kai kurie jų plaudavosi pro čia pratekančio bevardžio upelio vandeniu, o ligonių artimieji pildavosi to vandens į butelius ir gabendavosi namo¹⁴. Per Švč. M. Mariją Škaplierinę iš arti ir toli suvažiuoja maldininkai „su apžadais“, stato kryžius bei kalbėdami Švč. Jėzaus Vardo rožinę eina keliais apie kalną arba lipa keliais į kalną¹⁵. Kiti maldininkai meldamiesi už mirusiuosius apvaikšto 14-os stočių Kryžiaus kelią¹⁶ bei gieda giesmes¹⁷. Dar kiti Kryžiaus kelią apvaikšto su muzikos instrumentais, pritardami giesmėms: „Ateina vyrukai su armonika, klarnetu, barbanuku. Prasideda stacijos“¹⁸. Yra žinoma, kad prieš apvaikstant Kryžiaus kelią buvo

sustojama prie Jėzus Kristaus bei Švč. M. Marijos statulų, nulenkus prieš jas galvas arba atsiklaupus meldžiamasi kalbant poterius, o aplink pastatytus kryžius buvo uždegamos žvakės¹⁹.

Pasklaidžius įvairius prieškarinius periodinius spaudinius galima rasti informacijos, kad vasaros viduryje be individualių kelionių į Kryžių kalną tradiciškai būdavo organizuojamos maldininkų procesijos²⁰, kurios nešdavo kryžių: „1973 05 19 d. iš Šiaulių miesto vaikinai ir merginos į Kryžių kalną nešė kryžių, kalbėdami rožinę. Jį nešė Lietuvos jaunimas ne sveikatos prašydamas, bet kaip pergalės ženklą. 1977 05 28 Sekminių švenčių išvakarėse būrys lietuvių vėl iškilmingai nešė į Kryžių kalną naują kryžių. Tų pačių metų gruodžio 21 d. iš Šiaulių į Kryžių kalną kryžius buvo atneštas vieno žmogaus. Kitas istorinis faktas liudija, kad kryžiai buvo nešami ir iš kitų vietovių, kaip pavyzdžiui 1979 07 22 d. iš Meškuičių bažnyčios. Čia kryžių 8 km nešė kun. Algirdas Mocius, kuris kalne pasakė pamokslą ir atlaikė šv. Mišias. Tiek nešant kryžių, tiek aukojant šv. Mišias buvo giedamos giesmės“²¹.

Ekspedicijų šaltiniai liudija, kad Kryžių kalno 14-os stočių Kryžiaus kelio apvaikščiøjimą maldininkai paprastai pradeda atsiklaupę bei persižegnoję. Kryžiaus kelias taip pat apvaikščiojamas meldžiantis už mirusiuosius²².

Prie Kryžių kalno atliekami ir netradiciniai apeiginiai papročiai. Apie netradiciškai Kryžių kalne švenčiamas šventes pirmoji prabyla žiniasklaida. Ji liudija, kad toks šventimas prasidėjo nuo 1998 m. liepos 17–18 d., kada Kryžių kalne vyko naktinė vigilija (laukimas), naktinis koncertas, kurio metu buvo giedamos netradicinės giesmės, šlovinančios Aukščiausiąjį. Apeigoms bei muzikiniam apipavidalinimui vadovavo Kretingos pranciškonai. Buvo besibučiuojančių, buvo besibarančių. Buvo elgetų, turistų ir pamaldžių vyresnio amžiaus piligrimų, kurie

nebeprieštaravo pranciškonų garsiai pasakytai frazei, kad „Kryžių kalnas – ne liūdesio, o linksmybės vieta“. Todėl buvo giedamos linksmos giesmės, pritariant gitaroms. Ryte tradiciniai maldininkai uoliai dalyvavo šv. Mišiose, netradiciniai – šmižinėjo šen bei ten²³. Vasaros lauko ekspedicijų medžiaga liudija, kad švenčių metu dalis jaunimo čia meldžiasi gulėdama kniūbsčiomis, kita – ištiestomis į žmones, atvertomis rankomis²⁴.

Pateikiame lenteles, kuriose aiškiai nurodyti visi paminėti apeiginiai papročiai.

1 lentelė. Kryžių kalno apeiginiai papročiai

Eil. nr.	APEIGINIAI PAPROČIAI
1.	Atlaidų šventimas
2.	Atvykimas procesijomis bei individualiai
3.	Krikščioniško kryžiaus ant pečių nešimas
4.	Kryžių statymas
5.	Atsiklaupimas
6.	Persižegnojimas
7.	Mirusiųjų pagerbimas
8.	Maldų kalbėjimas ir giedojimas
9.	Žvakių deginimas
10.	14-os stočių Kryžiaus kelio apvaikščiojimas
11.	Maldų ir giesmių giedojimas einant
12.	Maldų ir giesmių grojimas muzikos instrumentais
13.	Mušimasis į krūtine
14.	Švč. Jėzaus Vardo rožinio kalbėjimas
15.	Prausimasis pro Kryžių kalną pratekančio bevardžio upelio vandeniu
16.	Ėjimas keliais apie Kryžių kalną
17.	Lipimas keliais į Kryžių kalną
18.	Sustojimas
19.	Galvos nulenkimas
20.	Šv. statulų lankymas
21.	Pamokslų sakymas
22.	Aukų elgetoms aukojimas
23.	Meldimasis gulint kniūbsčiomis
24.	Meldimasis ištiestomis į žmones atvertomis rankomis

Atliktas tyrimas parodė, kad Kryžių kalne gyvuoja 24 apeiginiai papročiai. Kokia šių apeiginių papročių kilmė?

Viena svarbiausių Kryžiaus kelio tradicinių apeigų – tai švenčių ir atlaidų šventimas.

Religinės šventės yra regimoji dvasinio gyvenimo išraiška, atsiskleidžianti tam tikromis apeigomis. Bažnyčios šventės įeina liturginius metus: daugiausia tai Kristaus šventės, o Marijos ir šventųjų – tik papildomos.

Nuo pat krikščionybės pradžios švęsti ir minėti Kristaus gyvenimo įvykiai. Nuo IV a. prasideda kankinių kultas: švenčiamos jų šventės (*dies natalis* – mirties, arba gimimo dangui, diena). Bažnyčiai atgavus laisvę, imtos švęsti ir išpažinėjų šventės, sujungtos su nedarbo – poilsio diena. Pirmosios istorinės žinios apie šventes yra iš 620 metų. Jos liudija, kad Reimso vyskupas Senacijus be sekmadienių yra nustatęs dar 11 kitų švenčių. Nuo XII iki XVI a. atskiros vyskupijos turėjo daugiau kaip 100 šventų dienų (su sekmadieniais), neskaičiuojant parapijų ir vienuolynų švenčių²⁵.

Lietuvoje įvedus krikščionybę tuojau imta švęsti šventes, kurios buvo jau švenčiamos visoje Bažnyčioje. Kaimyninėje Lenkijoje švenčių buvo daug: be visoje Bažnyčioje švenčiamų, dar prisidėjo keletas krašto globėjų švenčių ir atlaidų. Išsyk Lietuvos globėjų šventės buvo tos pačios, kaip ir Lenkijoje. Tik Vilniaus vyskupo Benedikto Vainiaus laikais (1600–1615) sinodas nustatė savo skirtingus globėjus: šv. Jurgį, šv. Kazimierą ir šv. Mikalojų²⁶. 1634 m., popiežiaus Urbono VIII laikais, Apeigų kongregacija leido Lenkijoje ir Lietuvoje pavarario ir vasaros mėnesiais (birželio, liepos, rugpjūčio ir rugsėjo) šventes perkelti iš darbo dienų į sekmadienius, tačiau nebuvo leista kilnoti Marijos ir apaštalų švenčių bei atlaidų²⁷. Popiežius Pijus VI 1775 m. išleido bulę „Paternae Charitati“, kuria Lietuvoje ir Lenkijoje išskyrė tam tikras šventes. Tai

krašto ir vyskupijų globėjų šventės – atleidai, tarp kurių buvo ir šv. Kazimiero, Švč. M. Marijos Škaplierinės ir kitos šventės²⁸. Tai rodo, kad atleidų šventimas Lietuvos šventovėse yra Lenkijos religinės kultūros palikimas, pasireiškiantis atskiromis Bažnyčios kalendorinėmis šventėmis.

Švč. M. Marijos Škaplierinės šventė Kryžių kalne švenčiama tradiciškai liepos 16 d. Šios šventės ištakos – karmelitų ordine, įsteigtame 1155 m. Palestinoje, ant Karmelio kalno. Karmelitai buvo paskyrę savo gyvenimą Švč. M. Marijos garbiniui. Palestiną užėmus arabams, 1260 m. dalis šių atsiskyrėlių atvyko į Angliją. Tačiau ir čia jie buvo persekiojami. Legenda pasakoja, kad tarp atsiskyrėlių buvo 32 metų brolis Simonas. Karšta malda jis kreipėsi į Švenčiausiąją Dievo Motiną, prašydamas pagalbos. 1251 m. liepos 16 d. Kembriđo karmelitų vienuolyne jam apsireiškė Mergelė Marija ir ėteikė škaplierius. Ji pasakė, kad tai bus jos globos ženklas – tas, kas dėvės škaplierių, gaus atsivertimo malonę ir nepražus²⁹. Šiam įvykiui paminėti nuo 1376 m. karmelitų ordine pradėta švęsti Marijos Škaplierinės šventė. Popiežius Sikstas V 1587 m. šią šventę patvirtino tik karmelitų ordinui. Visoje Bažnyčioje ji įvesta 1726 m. rugsėjo 24 dieną³⁰. Į Lietuvą pirmieji karmelitai iš Lenkijos atvyko XVI a., o šią šventę išpopuliarino Švč. Marijos Škaplierinės brolijos nariai.

Ši šventė Lietuvoje buvo švenčiama ir apvaikštant 14-os stočių Kryžiaus kelią Beržoro kalvarijose, kurios 1775 metais buvo įsteigtos ir globojamos Telšių bernardinų.

Remiantis liaudies pamaldumu, Mergelė Marija, Kristaus Motina, šią dieną „sielas iš skastyklos išvaduoja“ (Vyšniauskaitė A., 134, p. 101–102). Vadinasi, per Švč. M. Marijos Škaplierinę, apvaikštant Kryžių kalno 14-os stočių Kryžiaus kelią, buvo meldžiamasi ir už mirusiuosius.

Kryžių kalne atleidai atgaivinti 1997 metais, įsteigus Šiaulių vyskupiją ir ėmus jai

vadovauti vyskupui Eugenijui Bartuliui. Kryžių kalno atleidai, tradiciškai švenčiami per Švč. Mariją Škaplierinę, nukelti į paskutinį liepos sekmadienį.

Apeiginio papročio eiti procesijose arba maldininkų kelionėse kilmė susijusi su Senuoju Testamentu, kada iškilmingos eisenos nešdavo Sandoros Skrynią. Naujajame Testamente Kristus prieš Velykų šventes iškilmingos procesijos buvo atlydėtas į Jeruzalės šventyklą. Bažnytiniai šaltiniai liudija, kad pirmųjų procesijų apeigos, lankant Kristaus kančios vietas Jeruzalėje, formavosi IV amžiuje³¹. XVI a. šias iškilmingas procesijas vesdavo šventų vietų saugotojai pranciškonai: „Šv. Karsto bažnyčioje pranciškonai vienuoliai suruošė procesiją su vėliavomis“³². Taigi pavyzdį procesijoms lankyti tam tikras Kryžiaus kelio vietas davė pranciškonai, saugoję šventas vietas Palestinoje.

Kai Lietuvoje tam tikros vietos, Marijos šventovės bei jos paveikslai ėmė garsėti stebuklais ir kitomis malonėmis, žmonės ėmė ne tik pavieniui, bet ir organizuotai, t. y. procesijomis tas vietas lankyti. Taip susiformavo maldininkų kelionės. Yra patvirtinta, kad gausūs maldininkų būriai pradėjo lankyti Šiluvą po Marijos apsireiškimo apie 1612 m., Žemaičių Kalvariją po to, kai vysk. Jurgis Tiškevičius XVII a. viduryje ėvedė Kryžiaus kelius, Vilniaus Aušros Vartus – taip pat XVII a. antroje pusėje. Impulsą šiems procesams davė Lietuvoje ėsikūrusios dominikonų, bernardinų-pranciškonų bei jėzuitų vienuolijos.

Kryžių statymo ant Kryžių kalno tradicija siejama su mirusiųjų pagerbimu, tautosaka bei religine geopolitine praktika.

Apie pirmojo kryžiaus pastatymą yra išlikęs padavimas. Vienas tėvas turėjęs dukterį, kuri susirgusi, ir niekas negalėjęs jai padėti. Kai ją beslaugydamas pavargęs ir užmigęs, sapne pamatęs šviesiais drabužiais apsirengusią moterį, kuri jam pasakiusi: „Jei nori, kad tavo duktė pasveiktų,

turi pats padaryti medinį kryžių, jį nunešti į Jurgaičių pilies kalną ir ten pastatyti“. Tėvas taip ir padaręs. Jo padarytas kryžius buvęs labai sunkus, ir tėvas vargęs 13 valandų, kol jį nunešęs į kalną ir pastatęs. Tada jis pabučiavęs medį ir grįžęs namo. Grįždamas jau pusiaukelėje sutikęs pasveikusią dukrą. Ji pasakiusi, kad kai tik tėvas su kryžiumi išėjęs iš namų, jos sveikata ėmusi gerėti, o kai jis pasiekęs kalną, ji iš lovos atsikėlus. Pasakojimas apie šį įvykį skatindavęs žmones sunkią valandą daryti įžadus ir vėliau statyti kryžius padėkos ženklan.

Taip pat yra sakoma, kad kalno viršūnės įdubime buvusi skylė. Kalnas kažkada sudominęs ir šalia esantį Meškuičių miestelio bažnyčios kleboną. Šis su keliais vyrais mėginęs kasti kalno viršūnę iš įdubimo vietos. Prisikasę žemėmis užpiltą bažnyčios stogą; vienas kasėjas buvęs nulėistas į vidų ir iš ten išnešęs kelis liktorius. Tačiau naktį klebonui per sapną buvę pranešta, kad jis radinius turįs gražinti. Klebonas neišsigandęs ir toliau tęsęs kasinėjimus. Bekasant vieną kasėją sutraukę į krūvą. Išsigandęs klebonas įsakęs sustabdyti darbus, sudėjęs atgal radinius, vėl viską žemėm užkasė, apšlakstęs šventintu vandeniu. Nelaimingas kasėjas čia pastatęs kryžių ir netrukus pasveikęs.

Kitas pasakojimas liudija, kad kalne nuo neatmenamų laikų stovėjusi koplytėlė, kurioje 1863 m. atėję pasimelsti sukilėliai. Apie tai sužinoję kazokai užrėmė jos duris ir per tris dienas užpylė koplytėlę kartu sukilėliais piliakalnio žemėmis. Laikui bėgant supuvusios koplytėlės gegnės, išmukusi žemė ir todėl kalne atsiradusi įduba, skylė, aplink kurią žmonės, pagerbdami gyvus palaidotus sukilėlius pradėjo statyti kryžius³³.

Krikščioniška kryžiaus ant pečių nešimo pamaldumo praktika susiformavo Vakarų Europoje viduramžiais. Šis apeiginis paprotys atsirado XV a. pab. ir XVI a. pr. atsiradus Ispanijos Kordobos kalvarijų Kry-

žiaus kelio kultui. Į Lietuvą iš pamaldumo praktika atėjo iš Kalvaria Zebrzydowska³⁴.

Liturginė laikysena – klūpėjimas prie centrinio altoriaus ir prie koplytėlių – sena krikščioniška tradicija. Nuo pat pirmųjų krikščionybės laikų yra meldžiamasi atsiklaupus pasninko, liūdesio, nusižeminimo ir atgailos metu. Anot šv. Bazilijaus, klūpėjimas parodo, kad nuodėmė mus parbloškė ant žemės. Vakarų Bažnyčios praktikose išlikę papročiai atsiklaupus medituoti ar skaityti, kaip senovėje elgėsi Egipto dykumų vienuoliai, ar adoruoti atsiklaupus prieš Švč. Sakramentą³⁵. Apaštalų darbų knyga mums pasakoja apie maldai suklupusį apaštalą Petrą (*Apd* 9, 40), apaštalą Paulių (*Apd* 20, 36), pastarąjį į kelionę lydinčius suklupusius krikščionis (*Apd* 21, 5).

Tai rodo, kad ši liturginė laikysena yra atėjusi iš Šventosios Žemės papročių.

Kitas apeiginis paprotys – persižegnojimas.

Yra žinoma, jog III a. pradžioje Romoje buvo paprotys besiruošiančiųjų krikštui kaktą pažymėti kryžiaus ženkle, tuo pažymint, kad jie jau turi nematomą Kristaus antspaudą. Tarp krikščionių išgalėjo paprotys ir save pažymėti kryžiaus ženkle: kaktos palietimas simbolizuoja, jog yra išpažįstamas tikėjimas protu, krūtinės – tikėjimas priimamas su meile, pečių – gyvenama tikėjimu³⁶.

Kitas ritualinis veiksmas – du vienas kitą papildantys apeiginiai papročiai – maldų kalbėjimas ir giedojimas. Jų ištakos siekia maždaug 380 metus, kada piligrimai naktį iš Didžiojo ketvirtadienio į Didįjį penktadienį lankydami katalikams šventas Jeruzalės vietas pagerbdavo Kristaus kančios kelią skaitydami fragmentus iš Evangelijų, melddamiesi ir giedodami giesmes⁴⁰.

Apeiginio papročio giesmes giedoti einant kilmė siekia vėlyvuosius viduramžius, kada iš grigališkojo choralo išsirutulioja liaudies apeiginė muzika, dažniausiai skirta Kristaus kančios kultui bei krikščioniš-

kam mirusiųjų palaidojimui. Ėjimas giedant iš vienos stoties, arba vietos, į kitą nėra tik praktinis veiksmas, tai maldos aktas, primenantis Kryžiaus kelią ir kad esame keliaujanti Dievo tauta⁴¹. Pirmą kartą apie tai užsiminta 1025 metais: „Nemokantys skaityti per meną (dailę, muziką) išvelgia visa tai, ko negali sužinoti rašto dėka“⁴². Muziką, dailę ir apeiginius papročius pirmiausia, matyt, perėmė Jeruzalėje šventas vietas saugoję pranciškonai, o vėliau vienuolynų ir piligrimų dėka tai greit paplito po visą Europą⁴³. Ši tradicija jau XVI a. buvo žinoma Lenkijoje. Lenkų mokslininkai teigia, kad einant atliekamos Kalvarijų Kryžiaus kelių giesmės, kai apmąstoma Kristaus kančia, yra grynai lenkiškos, nes kituose kraštuose jų paprasčiausiai nėra. Lenkai maldų tekstus, kurie sakomi einant nuo vienos bažnyčios prie kitos, nuo vieno kryžiaus prie kito, „apvilko“ melodija, kad būtų daugiau giesmių negu tylos⁴⁴. Bernardinų-pranciškonų Zebrzydowskos kalvarijų giesmynas pateikia maldininkams su judesiu giedamos giesmės modelį, kuris yra taikomas einant nuo vienos koplyčios, stoties, prie kitos: melodiją gieda tekstą žinantis vadovas, o kiti tik atkartoja⁴⁵. Remdamiesi minėtais šaltiniais, galime daryti išvadą, kad apvaikščiojimo giedant paprotys atėjo iš Lenkijos bernardinų.

Apeiginio papročio Kryžių kalne groti procesijose muzikos instrumentais ištaikos yra Lenkijoje, iš jos šis paprotys atėjo į Lietuvą. Papročio groti, pritariant giesmėms muzikos instrumentais, kaip rodo istoriniai šaltiniai ir atliktas tyrimas, Kryžių kalne laikėsi žmonės, priklausantys trims socialiniams sluoksniams: samdomi muzikantai, maldininkai – muzikantai ir muzikantai – elgetos.

Maldininkų grojimas procesijose turi savo priešistorę. Istoriniai šaltiniai liudija, kad jau 1525 metais Vilniuje, vienoje iš populiariausių Dievo Kūno procesijų, kuri paprastai prasidėdavo Katedroje ir eidavo

į Bernardinų bažnyčią, skambėjo maldininkų muzikantų atliekama muzika. Pranciškonų pavyzdžiu 1586 metais pasekė jėzuitai, į procesijas įtraukę ir miesto akademinį jaunimą⁴⁶. Nuo 1628 m. Katedroje gyvavusi instrumentinio muzikavimo tradicija peraugo į masinius giedojimus įvairių procesijų metu. Istoriniai šaltiniai liudija, kad procesijose viešpatavo tik „sakralieji“ instrumentai – pučiamieji ir mušamieji, – nes styginiai buvo „netinkami“ apeigoms. XVII a. buvo įkurti Šv. Jono, Šv. Kazimiero bei Trinitorių bažnyčių instrumentiniai ansambliai. Kartais šios kapelos apeigų metu grodavo kartu. Muzikantai tokį darbą vadindavo „mišių medžiokle“ – žinoma, kad juos išlaikė parapijos, kartais paremdavo Vilniaus jėzuitų akademija⁴⁷. Tai rodo, kad nuo XVII a. greta maldininkų – muzikantų socialinio sluoksnio atsiranda ir samdomi muzikantai, kurie už tam tikrą atlygį atlieka įprastus apeiginius papročius.

Skardžiai, efektingai skambančių pučiamųjų muzikos instrumentų naudojimas nebuvo atsitiktinis reiškinys – tai to laikotarpio požymis. Varinių ir mušamųjų muzikos instrumentų naudojimas procesijose labai tikėtinas, nes tuo metu Lietuvos bajorija, didikai ir dvasininkai Lenkijos diduomenės ir dvasininkijos pavyzdžiu pradėjo steigti samdomas kapelas⁴⁸. Lenkijos katalikų Bažnyčios kultūroje instrumentinės kapelos jau žinomos nuo XVII amžiaus. Jos pavyzdžiu pasekė ir Lietuva.

Apeiginis paprotys giesmėms pritarti liaudies muzikos instrumentais susijęs su ikirikriščioniškų laikų apeigomis. Jis Žemaičių vyskupystėje pamažėl integrovosi į katalikiškąją apeiginę kultūrą. Vyskupas Motiejus Valančius savo „Žemaičių vyskupystėje“ teigia, kad nuo vyskupo Merkelio Giedraičio laikų, t. y. maždaug 1576–1609 metais, Varnių katedroje būrėsi giesmininkai ir kanklininkai, kurie vyskupo užtarimu gaudavo atlyginimą iš paties karaliaus Stepono Batoro⁴⁹. 1618 m. jėzuitai

kronikos „Annuae Littera S. Iesu“ rašo, kad apsikrikštiję ir katalikais tapę žemaičiai perėmė vaidilų muzikos instrumentus: kankles, birbalus, lamzdžius, medinius trimitus. Pirmosiose procesijose dalyvaudavo kanklininkai ir trimitininkai⁵⁰.

Apie tai, kad muzikos instrumentas būgnas skamba procesijose liudija istoriniai šaltiniai: „Kai kurios jų turi orkestrą, kuris pritaria jų giesmėms, arba bent žemaičių mėgiamą būgną“⁵¹.

Taip pat istoriniai XIX–XX amžių duomenys liudija, kad Žemaitijoje giesmėms kankliuodavo kunigai ir vienuoliai⁵² bei muzikantai – elgetos⁵³. Taigi galima teigti, kad apeiginis paprotys liaudies muzikos instrumentais pritarti giesmėms Kryžių kalne yra daug senesnis nei pati krikščionybė.

Kryžių kalne grojama armonika. Šis muzikos instrumentas, sukonstruotas XIX a. pradžioje Vokietijoje, greitai paplito kaimyniniuose kraštuose, taip pat ir Lietuvoje⁵⁴.

Remdamiesi minėtais faktais galime teigti, kad Kryžių kalne grojimo tradiciniais muzikos instrumentais praktika yra atėjusi iš Vakarų Europos, grojimas liaudies – vietinės kilmės.

Apeiginių papročių Kryžių kalne pagerbti kapines bei jose palaidotus mirusiuosius ir melstis už mirusiuosius tradicijų ištakos siekia Kristaus laikus. Kristus išgyveno mirtį. Evangelija apie tai mums išraiškingai pasakoja. Kristus numatė savo kančią ir mirtį. Krikščionio mirtis gali būti apibūdinta kaip jo dalyvavimas Kristaus kančioje ir prisikėlime. Romos apeigynas kalba apie liturginį mirties šventimą, padedantį žmogui paskutinę valandą sekti Kristų ir mirties akivaizdoje priimti mirties kančias kaip dangaus gyvenimo viltį ir prisikėlimą, nes Kristus savo galia sunaikino mirtį savo paties mirtimi. Per Krikštą esame kartu palaidoti su Kristumi (*Rom* 6, 4). Tad krikščionių vienuolyno, bažnytinė ar šeimos bendruomenė lydi mirštantįjį, ir tai Bažnyčios liturginėje tradicijoje yra palikę gilius pėdsakus.

Jeruzalėje, Kristaus kančios kelyje, meldimosi už mirusiuosius pamaldumo praktika įvedė vienuoliai pranciškonai. Pirmasis iš piligrimų 1582–84 metais apie tai kalba M. K. Radvila (Našlaitėlis): „Tose šventosiose vietose pranciškonai taip pat laiko pamaldas už mirusiuosius tėvus ir artimuosius. Kiti prašo kunigą, kad jiems esant atlaikytų pamaldas už mirusius Kalvarijos kalne arba kurioje kitoje vietoje, kaip kam Viešpats įkvėpė“⁵⁵. Ši praktika laikui bėgant buvo perkelta ir į Europą, kur ją platino įvairios brolijos, veikusios prie bernardinų ir pranciškonų vienuolynų bei bažnyčių⁵⁶. Į Lenkiją šis apeiginis paprotys melstis už mirusius atėjo iš Italijos, Romos Ara Coeli bažnyčios⁵⁷, o į Lietuvą – iš Lenkijos, per įvairias brolijas, kurios veikė prie vienuolynų ir bažnyčių. Viena iš jų buvo Vilniuje bernardinų globojama Šv. Onos brolija. Jos nariai turėjo kiekvieną antradienį dalyvauti Bernardinų bažnyčioje šv. Onos garbei skirtose Mišiose – votyvoje pamaldžiai apmąstyti Viešpaties Jėzaus kančią, teikti pagalbą vargšams, dalyvauti brolių laidotuvėse, taip pat pamaldose už mirusius brolijos narius⁵⁸. Be minėtų brolių, prie mirusiųjų pagerbimo pamaldumo, maldų ir giesmių populiarinimo prisidėjo ir Žemaičių Kalvarijoje veikusios Rožinio bei šv. Pranciškaus tretininkų brolijos, taip pat keliaujantys elgetos muzikantai, špitolnikai, Žemaitijoje buvusių „maldunamių“ gyventojai⁵⁹.

Popiežius Benediktas XIII 1726 metais suteikė 14-os stočių Kryžiaus kelio atlaidus visiems tikintiesiems, ypač tiems, kurie meldžiasi už sielas (t. y. už mirusius – aut. past.)⁶⁰. Yra žinoma, kad po Kaščiūškos sukilimo (1831 m.), Lenkijoje ši maldinga praktika liaudies pamaldume tapo ypač populiari meldžiantis už mirusius, o vėliau – ir visuose katalikiškuose kraštuose⁶¹. Tad tenka konstatuoti, kad ši Kryžių kalno pamaldumo praktika atėjo iš Lenkijos.

Kryžių kalne žvakių aukojimo ir deginimo apeiginis paprotys turi savą radimosi

istoriją. Žvakių deginimo tradicijai atsirasti įtakos galėjo turėti Simeono giesmė, kur sakoma: „Mano akys išvydo Tavo išgelbėjimą, kurį prirengei visų tautų akivaizdoje: šviesą pagonims apšviesti“ (*Lk 2, 30–32*), bei Velykų vigilija. Didžiojo šeštadienio liturgijoje visiškoje tamsoje senoviškai titnagu įskeliama nauja ugnis, užkuriamas naujas laužas, nuo kurio uždegama velykinė žvakė. Bažnyčios gale kunigas užgieda: „Kristus mums šviečia!“. Šie teologiniai šaltiniai rodo, kad žvakių aukojimas ir deginimas dienos metu Kryžių kalne nėra vietinės tradicijos apraiška. Šis paprotys kartu su krikščionyste atėjo į Lietuvą iš Romos Katalikų Bažnyčios liturgijos.

Apeiginio papročio eiti keliais aplink Kryžių kalną kilmė susijusi su Šventąja Žeme, tiksliau, su piligrimų kelionėmis į šią šalį: „Jeruzalės šv. Kapo bazilikoje jau nuo XV a. piligrimų (maldininkų) procesijos vieną kartą keliais apeidavo aplink centre esantį Patepimo Akmenį“⁶². Vakarų Bažnyčioje šis paprotys pranciškonų vienuolių dėka atsirado vėlyvaisiais viduramžiais (XIV a.).

Sustojimas maldininkų kelionės metu – tai pagarbos ženklas. Ši liturginės laikysenos tradicija yra įprasta žydų maldos padėtis, taip pat ankstyvųjų krikščionių laikysena meldžiantis. Tai matyti iš katakombų piešinių ir pirmųjų krikščionių rašytojų darbų⁶³. Kiekviena Kristaus sustojimo vieta būdavo pažymėta atskiru paveikslu, prie kurio tikintieji sustodavo ir meldavosi⁶⁴.

Remdamiesi minėta literatūra galime daryti išvadą, kad apeiginis sustojimo paprotys vienas iš pirmųjų krikščionybės amžių pamaldumo išraiškos formų.

Šventų statulų lankymo apeiginio papročio kilmė siejama su XVI amžiaus pradžioje Vokietijoje paplitusiu papročiu procesijų forma per Didįjį penktadienį aplankyti 9 bažnyčias arba altorius. Apie 1525 metus buvo išleista instrukcija, skelbianti, kad vietoj bažnyčių arba altorių galima sta-

tyti ir lankyti kolonas su invokacijomis, skirtomis Kristaus kančiai pagerbti. Ši pamaldumo tradicija jau XVI a. buvo žinoma Vokietijoje, Nyderlanduose, Liuksemburge bei Lenkijoje⁶⁵. Remdamiesi minėtais faktais galime teigti, kad šis apeiginis paprotys į Lietuvą yra atėjęs iš Lenkijos.

Galvos nulenkimo apeiginis paprotys, matyt, yra susijęs su Bažnyčios liturgine laikysena ir reiškia pagarbą, atgailą, kvietimą, sutikimą. Šis paprotys yra atėjęs iš senesnių Mišių liturgijos laikų, kai diakonas dažnai kviesdavo visus nusilenkti per maldavimus „Humiliate capita vestra Deo“ („Nulenkite galvas prieš Dievą“), palaimindamas „Inclinate vos ad benedictionem“ („pasilenkite palaiminimui“). Žemu nusilenkimu pagerbiamas kryžius, altorius ir vyskupas⁶⁶. Nusilenkimas arba galvos palenkimas reiškia pagarbą ir nuolankumą⁶⁷.

Vakarų Bažnyčioje šis paprotys pranciškonų vienuolių dėka atsirado vėlyvaisiais viduramžiais (XIV a.).

Mušimasis į krūtinę – tai atgailos ir nusižeminimo gestas, kurį randame Šventojo Rašto pranašų knygoje (*Fer 31, 19; Ez 21, 17*). Jį mini Luko evangelija, kur lyginamas fariziejus ir muitininkas (plg. *Lk 18, 13*), taip pat Kristaus nukryžiovimo scenoje (*Lk 23, 45*). Jeruzalėje šią atgailos apeigą ypač mėgo pirmieji krikščionys.

Apeiginis paprotys sakyti pamokslus Kryžių kalne yra atėjęs iš IV a. Bažnyčios tradicijos. Ji liudija, jog tuo metu buvo laikomasi taisyklės skaityti ištraukas iš Naujojo ir Senojo Testamentų knygų⁶⁸. Taigi šis apeiginis paprotys yra atėjęs iš Bažnyčios liturgijos.

Apeiginis paprotys lipti keliais į Kryžių kalną liaudies yra matyt tapatinamas su pagarba šventai vietai. Lipimas keliais buvo žinomas ir krikščioniškosios kultūros istorijos užuomazgose. Anksčiausią liudijimą apie Jėzaus apklausą pas Aną pateikia evangelistas Jonas: „Būrys, jo vadas ir žydų tarnai suėmė Jėzų, surišo ir

nuvedė pirmiausia pas Aną“ (*Jn* 18, 12). Jei posakis „pas Aną“ reiškia „į Ano namus“, tai prieš kelerius metus atkastas akmenuotas laiptuotas kelias yra Senamiesčio pietuose – tai išlikęs iki mūsų dienų vienas Viešpaties kančios kelio ruožas⁶⁹. Pirmųjų piligrimų, kaip Epafanijus Monachus Hagiopolita (apie 750–800 m.), Palestinos aprašyme randame, kad Hagia Sion, esanti pietvakarinėje kalvoje, buvo minima kaip viena iš Kryžiaus kelio stočių: „Prie vakarinių Šventojo Miesto (Jafos) vartų yra Dovydo bokštas, kuriame sėdėjo šis karalius ir kūrė psalmes. Į dešinę nuo bokšto yra grindinys (*lithostroton*)⁷⁰.

Šią pamaldumo praktiką galima sieti ir su keliais lipimo Šventųjų laiptų koplyčios laiptais apeiginiu papročiu. Jis yra kilęs iš tų laikų, kada Romos imperatoriaus Konstantino Didžiojo motina šv. Elena Poncijaus Piloto rūmų laiptus kaip šventą relikviją perkėlė į Romą iš Palestinos 323 m. Popiežius Sikstas V Romoje prieš Laterano rūmų koplyčią (1585–1590 m.) pastatė atskirą pastatą, kur perkėlė vadinamuosius Šventuosius laiptus. Nuo tada čia dvidešimt aštuoniais laipteliais (28 marmuriniais laiptais lipęs Išganytojas, eidamas Kančios kelią – aut. past.) keliais pakylama į viršų, kur yra Švenčiausioji popiežiaus koplyčia. Lietuvoje ši pamaldumo praktika praktikuojama Vilniaus šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bei Tytuvėnų bernardinų vienuolynų kluatuose. Į Lietuvą šis pamaldumas atkeliavo iš Lenkijos Kalwaria Zebrzydowska⁷¹.

Apeiginis paprotys bristi per bevardžio upelio vandenį siejasi su Kristaus Kančios istorija: „Baigęs kalbėti, Jėzus su savo mokiniais nuėjo anapus Kedrono upelio, kur buvo sodas“ (*Jn* 18, 1). Netrukus šiame sode Kristus buvo suimtas, vadinas, prasidėjo jo kančia.

Kryžiaus kalne apeiginio papročio prausitis bevardžiu upelio vandeniu semantika gali būti siejama su vandens sakralumu.

Vanduo laikomas sakralus dėl Krikšto sakramento bei Bažnyčios savimonės, kad jos „pradžia bei augimas yra paženklinėti iš nukryžiuoto Jėzaus atverto šono ištekėjusiu krauju ir vandeniu“⁷². Vanduo susijęs ir su sekmadienio šv. Mišių šlakstymo apeiga, kai kunigas, pasiėmęs šlakstyklę, šlaksto žmones, giesmininkai gieda „Apšlakstyk mane, Viešpatie“. Ši apeiga reiškia, jog šv. Mišiose dalyvaujantieji turi būti apšlakstyti ir balti kaip sniegas⁷³. Nuo pačių seniausių religijų vandeniui pripažįstamas šventumas, apvalanti galia. Tačiau Kristaus Bažnyčioje tik pašventintas vanduo įgyja galios. Toks vanduo vadinamas švęstu, juo šlakstomi asmenys, primenant Krikšto vandeniui atleistas nuodėmes, bei įvairūs daiktai ir vietos. Šis paprotys įtrauktas ir į Romos mišiolo⁷⁴.

Aukojimo elgetoms apeiginio papročio kilmės ištakos – elgetų maldos. Jos buvo laikomos labai veiksmingomis. Elgetoms aukodavo išmaldas dėl šių paskatų: užuojautos varguoliams, tradicijų laikymosi, tikėjimo ypatinga elgetų maldos galia. Elgetos malda galėjo padėti sergančiam žmogui ar gyvuliui. Jų prašyta mels-tis, kad geriau sektųsi ūkininkauti, kad Dievas duotų lietaus be krušos ir perkūnijos, taip pat pasimelsti už mirusiuosius. Žmonės tikėjo, kad elgetų maldos palengvina skaistykloje kenčiančioms vėlėms. Aukojant elgetoms už mirusiuosius tikėtasi jų pagalbos, nes jie buvo laikomi tarpininkais tarp gyvųjų ir mirusiųjų⁷⁵. Katalikų Bažnyčia šį apeiginį paprotį sieja su krikščioniškąja etika: „Būkite gailestingi, kaip ir jūsų Tėvas gailestingas. <...> Duokite, ir jums bus duota: saiką gerą, prikimštą, sukratytą ir su kaupu atiduos jums į užantį. Koku saiku seikite, tokiu jums bus atseikėta“ (*Lk* 6, 37–39).

Viena iš katalikų liaudies pamaldumo praktikų, kurios metu apmąstomas Kristaus gyvenimas, mirtis ir prisikėlimas, per laidotuves yra Švč. Jėzaus Vardo rožinio kalbė-

Jimas. Ši praktika ypač paplitusi žmogaus mirties valandą ir jam mirus⁷⁶.

Švč. Jėzaus Vardo rožinis kalbamas arba giedamas dažniausiai per šermenis bei mirusiųjų minėjimus Aukštaitijoje ir Pietų Lietuvoje (Suvalkijoje bei pietinėje Dzūkijos dalyje). Rytų Aukštaitijoje minėtas rožinis per šermenis kalbamas arba giedamas tik paskutinį vakarą prieš išnešant mirusįjį, Dzūkijoje ir Suvalkijoje – net du vakarus iš eilės.

Pirmą kartą lietuvišką Švč. Jėzaus Vardo rožinio tekstą pateikė dominikonas Jurgis Kasakauskis 1681 m. Vilniuje išleistoje maldaknygėje „Rozancius Szwęciausios Marijos Pannos yr Saldziausia warda Jezusa teypogi spasabas apwaykscojima kalnu Kalwaryos Ziamayciu su modlitwomis yr giesmemis anto sluzijącomis“⁷⁷. Manoma, kad J. Kasakauskis „Švč. Jėzaus Vardo rožinį“ sudarė remdamasis panašiu lenkų leidiniu, savitai jį pertvarkęs.

Šis rožinis, kadangi yra asmeninė malda, skirta liaudžiai, nepriklauso liturginėms maldoms ir nėra oficiali Bažnyčios malda kaip Mišios ar Valandų liturgija, bet ji susijusi su šv. Mišiomis, nes joje apmąstomas Kristaus gyvenimas, mirtis ir prisikėlimas – Kristaus išganyimo darbas, kuris nekruvinu būdu vyksta per Mišias. Rožinis panašus į Valandų liturgiją, nes 150 kartų kalbama arba giedama malda „Jėzau, mūsų Valdove“ primena 150 psalmių, sudarančių Valandų liturgiją. Apmąstomos Kristaus ir Marijos gyvenimo paslaptys primena brevijoriaus skaitymus.

Jau nuo seno Jėzaus vardas, kurį skatino garbinti šv. Pranciškus, šv. Bernardino Sienietis ir Jono Kapistranas, tarp bernardinų buvo labai populiarus⁷⁸. Šv. Bernardinas, pal. Simonas Lipnicietis (1454–1482) savo pamoksluose drauge su klausytojais šaukdavo Jėzaus vardą. Kai šį paprotį perėmė ir kiti bernardinų pamokslininkai, nurodyta, kad tai galima daryti tik bernardinų bažnyčiose, o kitose – tik rektoriui ar kle-

bonui leidus⁷⁹. Taigi netenka abejoti, kad Švč. Jėzaus Vardo rožinis yra bernardinų maldų ir giesmių reliktas. Tai patvirtina ir pranciškoniškos kilmės kreipinys: „O Jėzau!“ Švč. Jėzaus Vardo rožinis yra pranciškoniškos kultūros palikimas.

Kita katalikų liaudies pamaldumo praktika – 14-os stočių Kryžiaus kelio apvaikščiojimas. Šio Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos ištakos – Jeruzalėje. Tai kelias, kuriuo Kristus ėjo į savo mirties vietą. Padavimai liudija, kad Švč. Mergelė Marija kasdien lankydamo Kristaus krauju apšlakstytas vietas. Marija pasekė ir kitos Jeruzalės moterys bei pirmieji krikščionys. Nuo Konstantino Didžiojo laikų IV a. ypač garbinamas kelias, kuriuo ėjo Kristus. Jis tapo piligrimų kelionių tikslu. Juo einant buvo apmąstomi septyni Jėzaus, nešančio kryžių, parpuolimai, pirmiausia iš *Via dolorosa* (Kančios kelias – lot.). Jeruzalėje pagal šio kelio pavyzdį atsiradusios Kryžiaus kelio maldos⁸⁰. Iš pradžių jos buvo pačių įvairiausių formų. Vėliau, kai į Šventąją žemę vėl sugrįžo pagonybė, šios krikščionių tradicijos buvo sunaikintos.

Jeruzalės piligrimų jos perkeltos į Europą. Jau V amžiuje Italijoje, netoli Bolonijos miesto esančiame Šv. Stepono vienuolyne, šv. Petronijaus dėka pastatytos kelios koplyčios, reprezentuojančios svarbiąsias Jeruzalės šventoves.

Krikščionims brangią Šventosios žemės vietą nuo 1219 metų paties šv. Pranciškaus valia pradėjo saugoti pranciškonai, tačiau tikrasis šventovių saugojimo organizatorius buvo pirmasis Pranciškaus ipėdinis brolis Elijas Kortonietis⁸¹. 1312 metais pop. Klemensas V pranciškonams pavedė saugoti ir globoti šventoves bei šventąsias vietas Palestinoje. Sicilijos karalius Robertas Jeruzalę ir kitas jos šventas vietas 1333 metais taip pat pavedė globoti pranciškonams⁸². Stotis pakelėse imta rengti, kai XVI a. ėmė mažėti maldininkų į Šventąją žemę. Tuo metu Europoje dominikonai

ėmė statyti daugiaplanes kalvarijas. Netrukus atsirado kita Kristaus kančios kelio garbinimo forma – 14-os stočių Kryžiaus kelias. 14-os stočių ciklą įteisino ispanų pranciškonai. 1628 m. Sardinijoje, Varverdo kalne, pranciškonai kapucinai įrengė Kryžiaus kelią, o jį lankantiems maldininkams pop. Benediktas XIV 1628 metais suteikė visuotinius atlaidus. Tokio tipo Kryžiaus kelias, skirtas kiekvieną savaitės penktadienį maldininkams apvaikščioti, atidarytas 1628 metų lapkričio 14 dieną San Miniato kalne pranciškono Salvadores Vitale iš Florencijos⁸³.

1686 metais pop. Inocentas XI ypatingu raštu suteikė teisę pranciškonų ordinui įvesti stacijas visose jų bažnyčiose. Šią privilegiją pop. Inocentas XII 1695 metais dar kartą patvirtino ir paaiškino, kad viso pasaulio pranciškonai turi teisę savo bažnyčiose įsteigti stacijas ir skatinti tikinčiuosius jas apvaikščioti. Pop. Benediktas XIII 1726 metais suteikė Kryžiaus kelio atlaidus visiems tikintiesiems, ypač tiems, kurie meldžiasi už sielas (t. y. už mirusiuosius – aut. past.). Pop. Klemensas XII 1731 metais leido įrengti 14-os stočių Kryžiaus kelią, tačiau su sąlyga, kad jį turi įsteigti pranciškonai, be to, jis turi būti vyskupo patvirtintas. 1741 m. pop. Benediktas XII ragina visus kunigus įrengti savo bažnyčiose stotis, nes daug bažnyčių, taip pat ir Romos jų dar neturėjo. Ir vienuolynuose ne visur buvo įsteigtos 14-os stočių stacijos. Pirmasis tai padarė šv. Leonardas, kurio rūpesčiu Romoje, Šv. Bonaventūro vienuolyno bažnyčioje, buvo įsteigtos stacijos. Pop. Benedikto XIV rūpesčiu ir šv. Leonardo pastangomis 1750 m. gruodžio 27 d. Koliziejaus arenos viduryje pastatytas milžiniškas medinis kryžius ir aplink jį įrengtas 14-os stočių Kryžiaus kelias, kurį pašventino popiežiaus delegatas Kortonietis⁸⁴. Už tai šv. Leonardui suteiktas 14-os stočių Kryžiaus kelio apaštalo vardas. 14 stočių Kryžiaus kelio įsitvirtinimas susijęs

ir su atlaidais, kuriais popiežiai apdovanojo pranciškonus, kaip šio kulto saugotojus ir propaguotojus. Turėdami popiežių leidimą Kryžiaus kelius steigti ne tik bažnyčiose, pranciškonai reformatai (observantai) Kryžiaus kelio koplyčias ėmė statyti prie vienuolynų sienų, kapinėse, bažnyčių kiemuose ar netoli esančiose kalvose. Tokio tipo Kryžiaus keliai 1736 metais vietos pranciškonų pastatyti Krokuvoje. Pagal tradiciją bernardinai ir pranciškonai reformatai Kryžiaus kelio pamaldas vasarą atlikdavo prie koplyčių, o žiemą – bažnyčiose bei bažnyčių šventoriuose. Pranciškonų dėka ši pamaldumo tradicija paplito visame pasaulyje. Pirmosiose atvirame plote įrengtose koplyčiose įsteigtas 14-os stočių Kryžiaus kelias 1759 m. pasiekė ir Žemaičių vyskupiją. Kaip liudija istoriniai šaltiniai, tuo metu 14-os stočių Kryžiaus kelias Telšių bernardinų įsteigtas kalvotose Beržoro apylinkių vietovėse⁸⁵.

Nuo 1775 metų 14-os stočių Kryžiaus keliai pradėdami steigti visose pasaulio katalikų bažnyčiose bei bažnyčių šventoriuose pastatytose koplytėlėse. Jie apvaikštomai kalbant maldas ir giedant giesmes penktadieniais, taip paminint Kristaus kančios ir mirties laiką. 1771–1780 m. toks Kryžiaus kelias įrengtas ir Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bažnyčios kluatre⁸⁶.

Ši medžiaga apie 14-os stočių Kryžiaus kelią akivaizdžiai atskleidžia, kad šis pamaldumas yra pranciškoniškas ir į Lietuvą atėjo iš Lenkijos.

Gulėjimas kniūbsčiomis – tai didžiausio nuolankumo aktas, su kuriuo mažai kas susiduria, išskyrus kunigus ar vienuolius, kurie ypatingomis progomis (šventimų ar vienuolinių įžadų atvejais) Dievo tautos akivaizdoje taip išreiškia nuolankią meilę Dievui⁸⁷. Tai rodo, kad ši kūno laikysena, arba apeiginis paprotys, yra atėjęs iš Bažnyčios liturgijos.

Meldimosi ištiestomis į žmones atvertomis rankomis būdas, arba apeiginis pa-

protys, nėra vien kunigystei būdingas veiksmas. Atvertos lankos yra maldos, kaip pasikeitimo, simbolis, kuriame glūdi ir davimas, ir priėmimas; prašymas ir dėkojimas⁸⁸. Tai labiau biblinis, senesnis ir gal-

būt išraiškingesnis meldimosi būdas.

Remiantis atlikto tyrimo rezultatais sudarytos dvi lentelės, kurios parodo, kokiose šalyse minėti apeiginiai papročiai gimė, iš kur atėjo į Lietuvą (žr. 2 lentelę).

2 lentelė **Kryžių kalno apeiginių papročių ištakos**

Eil. nr.	TRADICINĖS APEIGOS	KILMĖ	IŠ KUR ATĖJO Į LIETUVĄ?
1.	Atlaidų šventimas	Šv. Žemė	Lenkija
2.	Atvykimas procesijomis bei individualiai	Šv. Žemė	Lenkija (pranciškonai)
3.	Krikščioniško kryžiaus ant pečių nešimas	Ispanija	Lenkija (pranciškonai)
4.	Kryžių statymas	Vietos tradicija	Vietos tradicija
5.	Atsiklaupimas	Šv. Žemė	Bažnyčios liturgija
6.	Persižegnojimas	Šv. Žemė	Bažnyčios liturgija
7.	Mirusiųjų pagerbimas	Šv. Žemė	Lenkija (pranciškonai)
8.	Maldų kalbėjimas ir giedojimas	Šv. Žemė	Lenkija (pranciškonai)
9.	Žvakių deginimas	Šv. Žemė	Bažnyčios liturgija
10.	14-os stočių Kryžiaus kelio apvaikščiojimas	Italija	Lenkija
11.	Maldų ir giesmių giedojimas einant	Šv. Žemė	Lenkija (pranciškonai)
12.	Grojimas muzikos instrumentais	Lenkija	Lenkija
13.	Mušimasis į krūtinę	Šv. Žemė	Bažnyčios liturgija
14.	Švč. Jėzaus Vardo rožinio kalbėjimas	Prancūzija	Lenkija (pranciškonai)
15.	Prausimasis pro Kryžių kalną pratekančio bevardžio upelio vandeniui	Šv. Žemė	Bažnyčios liturgija
16.	Ėjimas keliais apie Kryžių kalną	Šv. Žemė	Lenkija (pranciškonai)
17.	Lipimas keliais į Kryžių kalną.	Šv. Žemė	Lenkija (pranciškonai)
18.	Sustojimas	Šv. Žemė	Lenkija
19.	Galvos nulenkimas	Šv. Žemė	Bažnyčios liturgija
20.	Šv. statulų lankymas	Vokietija	Lenkija
21.	Pamokslų sakymas	Šv. Žemė	Bažnyčios liturgija
22.	Aukų elgetoms aukojimas	Šv. Žemė	Vietos tradicija
23.	Meldimasis gulint kniūbsčiomis	Šv. Žemė	Bažnyčios liturgija
24.	Meldimasis ištiestomis į žmones atvertomis rankomis	Šv. Žemė	Bažnyčios liturgija

IŠVADOS

Atlikti tyrimai leidžia daryti šias išvadas:

1. Kryžių kalno sakralumo kilmė susijusi su žuvusių 1831 ir 1836 metų lietuvių ir lenkų katalikų sukilėlių palaidojimo vieta ir yra kovų su caro valdžia už tautinę ir religinę laisvę simbolis.

2. Iš 24 apeiginių papročių kilmės atžvilgiu 18 yra iš Šventosios Žemės; 1 – iš Ispanijos, 1 – iš Prancūzijos, 1 – iš Italijos, 1 – iš Vokietijos, 1 – iš Lenkijos bei 1 – vietos tradicija.

3. Į Kryžių kalno pamaldumą 9 apeiginiai papročiai atėjo iš Bažnyčios liturgijos, 13 – iš Lenkijos, 2 – iš vietos tradicijos.

4. Kryžių kalno kultas yra pranciškoniškosios kultūros palikimas Lietuvoje. Natūralu, kad nuo 2000 metų prie jo veikia pranciškonų vienuolynas ir toliau skleisdamas pranciškoniskąją kultūrą.

Tyrimo rezultatai pagrindžia darbo pradžioje iškeltą hipotezę, kad Kryžių kalno apeiginiai papročiai savo kilme yra Vakarų Europos katalikiškų tautų ir kultūrų atspindys.

NUORODOS

- ¹ Rimkus V. Kryžių kalnas Lietuvos kultūros kontekste // Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai. Vilnius. 1999. T. 17. P. 401–406.
- ² Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupija. Chicago. Illinois. 1983. T. 3. P. 255.
- ³ Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupija. Ten pat. P. 256
- ⁴ Skrinkas R. G. Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas. Kaunas. 1999. P. 44.
- ⁵ Puronas V. Kryžių kalnas. Šiauliai. 1993. P. 19–20.
- ⁶ Pukenis R. Teesie. Vilnius. 1994. P. 36.
- ⁷ Pukenis R. Teesie. Ten pat. P. 41.
- ⁸ Vatikano radijas. Kryžių kalnas – tautos Golgota // Tėviškės žiburiai. Mississauga. Canada. 1997. Nr. 42 (2485). Spalis-October. P. 2.
- ⁹ Lietuvos istorija / red. A. Šapoka. Kaunas. 1936. P. 464.
- ¹⁰ Gečys K. Katalikiškoji Lietuva. Chicago. Sine anno. P. 101
- ¹¹ Lietuvos istorija / red. A. Šapoka. Kaunas. 1936. P. 488.
- ¹² Puronas V. Kryžių kalnas. Šiauliai. 1993. P. 17, 18.
- ¹³ Vatikano radijas. Kryžių kalnas – tautos Golgota // Tėviškės žiburiai. Mississauga. Canada. 1997. Nr. 42 (2485). Spalis-October. P. 2.
- ¹⁴ Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupija. Chicago. Illinois. 1983. T. 3. P. 256
- ¹⁵ 1995–2000 vasaros lauko ekspedicijų medžiaga // Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga. Kretinga. 2003.
- ¹⁶ Strielčiukas. Pilių kalnas // Viltis. Šiauliai. 1914. Nr. 8.
- ¹⁷ Striogaitė D. Po aukštu dangum // Kryžių kalnas / foto albumą parengė A. Ostašenkovas. Šiauliai. 1993. P. 1
- ¹⁸ Strielčiukas. Pilių kalnas // Viltis. Šiauliai. 1914. Nr. 8.
- ¹⁹ Striogaitė D. Po aukštu dangum // Kryžių kalnas / foto albumą parengė A. Ostašenkovas. Šiauliai. 1993. P. 1.
- ²⁰ Žinutė // Momentas. Šiauliai. 1928. Nr. 4. P. 3.
- ²¹ Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupija. Chicago. Illinois. 1983. T. 3. P. 260, 263.
- ²² 1995–2000 metų vasaros lauko ekspedicijos medžiaga // Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga. Kretinga. 2003.
- ²³ Salmininkienė N. Atlaidai // Lietuvos žinios. 1998. Nr. 166. Rugsėjo 20 d.
- ²⁴ 1995–2000 metų vasaros lauko ekspedicijos medžiaga // Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga. Kretinga. 2003.
- ²⁵ Kieffer G. Feste // Lexicon für Theologie und Kirche. Sine loco. 1931. T. 3. S. 1017–1018.
- ²⁶ Kurczewski J. Kosciół Zamkowy. Wilno. 1908. T. 1. S. 102.
- ²⁷ Wolonczewskis M. Žemajtiu Wiskupiste. Wilnuij. 1848. D. 2. P. 223.
- ²⁸ Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje. Roma. 1958. P. 40.
- ²⁹ Bulota A., Benys L. Šventųjų gyvenimai.

- Lietuvos katalikų kalendorius. Kaunas. 1994. P. 214, 461.
- ³⁰ *Vaišnora J.* Marijos garbinimas Lietuvoje. Roma. 1958. P. 44.
- ³¹ Droga Krzyzowa / opr. J. Kopec. Dzieje nabozenstwa i antologia współczesnych tekstów. Księgarnia Sw. Wojciecha. Poznan. 1987. S. 17.
- ³² *Radvila M. K.* „Našlaitėlis“. Kelionė į Jeruzalę / vertė O. Matusevičiūtė; spec. red. E. Ulčinaitė; (Įvadas, J. Kiaupienės, p. 8–23). Vilnius. 1990. P. 73–77.
- ³³ *Kviklys B.* Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupija. Chicago. Illinois. 1983. T. 3. P. 256.
- ³⁴ *Motuzas A.* Lietuvos kalvarių Kryžiaus keliu istorija, apeiginiai papročiai ir muzika. Kaunas. 1993. P. 15–26.
- ³⁵ *Kajackas A.* Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Lietuvos katechetikos centras. 1997. P. 30–31.
- ³⁶ *Kajackas A.* Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Ten pat. P. 34–35.
- ⁴⁰ *Eteria.* Pielgrzymka do miejsc świętych / Tum. W. Szodrski w: Pisma starochrześcijańskich pisarzy. Warszawa. 1970. T. 6. S. 215.
- ⁴¹ *Lebon J.* Kaip suprasti liturgiją / vertė D. Vilkas. Lietuvos katechetikos centras. 1998. P. 86.
- ⁴² *Goff J.* Kultura sredniowiecznej Europy. Warszawa. 1970. S. 345.
- ⁴³ *Radvila M. K.* „Našlaitėlis“. Kelionė į Jeruzalę / vertė O. Matusevičiūtė; spec. red. E. Ulčinaitė; (Įvadas, J. Kiaupienės, p. 8–23). Vilnius. 1990. P. 73–77.
- ⁴⁴ *Rak R.* Spiewy w czasie drogi krzyzowej // Droga Krzyzowa / opr. J. Kopec. Dzieje nabozenstwa i antologia współczesnych tekstów. Księgarnia Sw. Wojciecha. Poznan. 1987. S. 439.
- ⁴⁵ *Chadam A.* Spiewnik Kalwaryjski. Kalwaria Zebrzydowska. 1984. S. 34.
- ⁴⁶ *Gidžiūnas V.* Pranciškonų observantų-bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI amž. // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Roma. 1982. T. 9. P. 84.
- ⁴⁷ *Levinskaitė L.* Muzika Vilniaus katedroje XIV–XIX a. // Katalikų pasaulis. Vilnius. 1996. Nr. 4. P. 26–27.
- ⁴⁸ *Trilupaitienė J.* Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje. Vilnius. 1995. P. 113–126.
- ⁴⁹ *Valančius M.* Raštai. Vilnius. 1972. D. 2. P. 161.
- ⁵⁰ *Bagužas Br.* Alsėdžių parapijos 500 metų istoriniai bruožai. Telšių kunigų seminarija. 1976. P. 23.
- ⁵¹ *Totoraitis J.* Žemaičių Kalvarija. Marijampolė. 1927. P. 5–6.
- ⁵² *Visockaitė N.* Žemaičių kanklės – senosios etnokultūros palikimas // Žemaičių praeitis / parengė A. Butrimas. Vilnius. 1993. P. 132.
- ⁵³ *1995–2000 vasaros lauko ekspedicijų medžiaga* // Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga. Kretinga. 2003.
- ⁵⁴ *Baltrėnienė M., Apanavičius R.* Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. Vilnius. 1991. P. 164.
- ⁵⁵ *Radvila M. K.* „Našlaitėlis“. Kelionė į Jeruzalę / vertė O. Matusevičiūtė; spec. red. E. Ulčinaitė; (Įvadas, J. Kiaupienės, p. 8–23). Vilnius. 1990. P. 76.
- ⁵⁶ *Smereka W.* Studium pasyjne. Rys historyczny i teksty Drogi Krzyzowej. Krakw. 1968. S. 103–129.
- ⁵⁷ Droga Krzyzowa / opr. J. Kopec. Dzieje nabozenstwa i antologia współczesnych tekstów. Księgarnia Sw. Wojciecha. Poznan. 1987. S. 69.
- ⁵⁸ *Vaišnora J.* Marijos garbinimas Lietuvoje. Roma. 1958. P. 194–198.
- ⁵⁹ *Motuzas A.* Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje. Švč. M. Marijos kalbamasis bei giedamasis rožinis. Vėlinės. Šermenys ir mirusiųjų minėjimai // Liaudies kultūra. Vilnius. 2000. Nr. 5. P. 10.
- ⁶⁰ *Ramanauskas B.* „Aš savo dalį atlikau“. Brooklyn. 1983. P. 110.
- ⁶¹ *Chadam A.* Spiewnik Kalwaryjski. Kalwaria Zebrzydowska. 1984. S. 18.
- ⁶² *Petrozzi M. T.* Dal Calvario al S. Sepolcro. Jerusale. 1972. P. 99.
- ⁶³ *Kajackas A.* Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Lietuvos katechetikos centras. 1997. P. 29–30.
- ⁶⁴ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas / sud. D. Ramonienė.* Vilnius. 1997. P. 166.
- ⁶⁵ Droga Krzyzowa / opr. J. Kopec. Dzieje nabozenstwa i antologia współczesnych tekstów. Księgarnia Sw. Wojciecha. Poznan. 1987. S. 30.
- ⁶⁶ Droga Krzyzowa / opr. J. Kopec. Dzieje nabozenstwa i antologia współczesnych tekstów. Ten pat. P. 31–32.
- ⁶⁷ *Lebon J.* Kaip suprasti liturgiją / / vertė D. Vilkas. Lietuvos katechetikos centras. 1998. P. 86.
- ⁶⁸ *Kajackas A.* Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Lietuvos katechetikos centras. 1997. P. 91.
- ⁶⁹ *Kroll G.* Jėzaus pėdomis / iš vokiečių kalbos vertė Teresė Danguolė Šniūrevičienė. Vilnius. 1997. P. 328.

- ⁷⁰ Ten pat. P. 357.
- ⁷¹ *Motuzas A.* Lietuvos kalvarių Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. 2003. P. 26–33, 115–120, 166.
- ⁷² Katalikų Bažnyčios Katekizmas. Kaunas. 1996. P. 168.
- ⁷³ Apeigos Rymo Katalikų bažnyčios / parašė J. Gerutis. „Zvaigzdes“ spaustuveje, 15 W. Oak St. Shenandoah, Pa. 1908. P. 80.
- ⁷⁴ *Kajackas A.* Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Lietuvos katechetikos centras. 1997. P. 91.
- ⁷⁵ *Simoniukštytė A.* Elgetos ir elgetavimas // Liaudies kultūra. Vilnius. 1994. Nr. 5. P. 17.
- ⁷⁶ *Liturginis maldynas.* Ketvirtasis pataisytas leidimas. Vilnius. 1996. P. 358.
- ⁷⁷ *Vaišnora J.* Marijos garbinimas Lietuvoje. Roma. 1958. P. 164.
- ⁷⁸ *Holzappel H.* Manuale Historiae Ordinis Fratrum Minorum. Freiburg im Breisgau. 1909. S. 202.
- ⁷⁹ *Kantak K.* Bernardyni Polscy. Lvov. 1933. S. 138.
- ⁸⁰ Katalikų Bažnyčios istorija / vertė R. Grucė, G. Sodeikienė. Vilnius. 1996. D. 1. P. 377.
- ⁸¹ *Ramanauskas B.* „Aš savo dalį atlikau“. Brooklyn. 1983. P. 261.
- ⁸² *Ramanauskas B.* Kryžiaus keliai ir jų istorija. Šv. Pranciškaus varpelis. Brooklyn. U.S.A. 1953. P. 108.
- ⁸³ Droga Krzyczowa. Dzieje nabożestwa i antologia współczesnych tekstów / opr. ks. J. Kopec. Księgarnia Sw. Wojciecha. Poznan. 1987. S. 38.
- ⁸⁴ *Ramanauskas B.* „Aš savo dalį atlikau“. Brooklyn. 1983. P. 261.
- ⁸⁵ *Motuzas A.* Beržoro kalvarių Kryžiaus kelio apeigų ir muzikos kilmė // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Vilnius. 1999. T. 17. P. 443–516).
- ⁸⁶ *Motuzas A.* Tytuvėnų bažnyčios kluatro kalvarių tipo Kryžiaus kelias // Tiltai. Klaipėdos universitetas. 1999. Nr. 3–4 (8–9). P. 99–128.
- ⁸⁷ *Lebon J.* Kaip suprasti liturgiją / į lietuvių kalbą išvertė D. Vilkas. Lietuvos katechetikos centras. 1998. P. 86.
- ⁸⁸ *Lebon J.* Kaip suprasti liturgiją. Ten pat. P. 86.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Apeigos Rymo Katalikų bažnyčios / parašė J. Gerutis. „Zvaigzdes“ spaustuveje, 15 W. Oak St. Shenandoah, Pa. 1908.
2. *Bagužas Br.* Alsėdžių parapijos 500 metų istoriniai bruožai. Telšių kunigų seminarija. 1976.
3. *Baltrėnienė M., Apanavičius R.* Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. Vilnius. 1991.
4. *Bulota A., Benys L.* Šventųjų gyvenimai. Lietuvos katalikų kalendorius. Kaunas. 1994.
5. *Chadam A.* Spiewnik Kalwaryjski. Kalwaria Zebrzydowska. 1984.
6. Droga Krzyczowa / opr. J. Kopec. Dzieje nabożestwa i antologia współczesnych tekstów. Księgarnia Sw. Wojciecha. Poznan. 1987.
7. *Eteria.* Pielgrzymka do miejsc świętych / Tum. W. Szodrski w: Pisma starożrczejanskich pisarzy. Warszawa. 1970. T. 6.
8. *Gečys K.* Katalikiškoji Lietuva. Chicago. Si-ne anno.
9. *Gidžiūnas V.* Pranciškonų observantų-bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI amž. // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Roma. 1982. T. 9.
10. *Goff J.* Kultura sredniowiecznej Europy. Warszawa. 1970.
11. *Holzappel H.* Manuale Historiae Ordinis Fratrum Minorum. Freiburg im Breisgau. 1909.
12. *Kajackas A.* Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Lietuvos katechetikos centras. 1997.
13. *Kantak K.* Bernardyni Polscy. Lvov. 1933.
14. Katalikų Bažnyčios istorija / vertė R. Grucė, G. Sodeikienė. Vilnius. 1996. D. 1.
15. Katalikų Bažnyčios Katekizmas. Kaunas. 1996.
16. *Kieffer G.* Feste // Lexicon für Theologie und Kirche. Sine loco. 1931. T. 3.
17. Krikščioniškosios ikonografijos žodynas / sud. D. Ramonienė. Vilnius. 1997.
18. *Kroll G.* Jėzaus pėdomis / iš vokiečių kalbos vertė Teresė Danguolė Šniūrevičienė. Vilnius. 1997.
19. *Kurczewski J.* Kosciól Zamkowy. Wilno. 1908. T. 1.
20. *Kviklys B.* Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupija. Chicago. Illinois. 1983. T. 3.
21. Lietuvos istorija / red. A. Šapoka. Kaunas. 1936.
22. *Liturginis maldynas.* Ketvirtasis pataisytas leidimas. Vilnius. 1996.

23. *Lebon J.* Kaip suprasti liturgiją / vertė D. Vilkas. Lietuvos katechetikos centras. 1998.
24. *Levinskaitė L.* Muzika Vilniaus katedroje XIV–XIX a. // Katalikų pasaulis. Vilnius. 1996. Nr. 4.
25. *Motuzas A.* Beržoro kalvarių Kryžiaus kelio apeigų ir muzikos kilmė // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Vilnius. 1999. T. 17.
26. *Motuzas A.* Katalikiškos pridamosios pamaldos Lietuvoje. Švč. M. Marijos kalbamasis bei giedamasis rožinis. Vėlinės. Šermenys ir mirusiųjų minėjimai // Liaudies kultūra. Vilnius. 2000. Nr. 5.
27. *Motuzas A.* Lietuvos kalvarių Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika. Kaunas. 1993.
28. *Motuzas A.* Tytuvėnų bažnyčios kluatro kalvarių tipo Kryžiaus kelias // Tiltai. Klaipėdos universitetas. 1999. Nr. 3–4 (8–9).
29. *Petrozzi M. T.* Dal Calvario al S. Sepolcro. Jerusale. 1972.
30. *Pukenis R.* Teesie. Vilnius. 1994.
31. *Puronas V.* Kryžių kalnas. Šiauliai. 1993.
32. *Radvila M. K.* „Našlaitėlis“. Kelionė į Jeruzalę / vertė O. Matusevičiūtė; spec. red. E. Ulčinaitė; (Įvadas, J. Kiaupienės, p. 8–23). Vilnius. 1990.
33. *Rak R.* Spiewy w czasie drogi krzyzowej // Droga Krzyzowa / opr. J. Kopec. Dzieje nabożestwa i antologia wspłczesnych tekstw. Księgarnia Sw. Wojciecha. Poznan. 1987.
34. *Ramanauskas B.* „Aš savo dalį atlikau“. Brooklyn. 1983.
35. *Ramanauskas B.* Kryžiaus keliai ir jų istorija. Šv. Pranciškaus varpelis. Brooklyn. U.S.A. 1953.
36. *Rimkus V.* Kryžių kalnas Lietuvos kultūros kontekste // Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai. Vilnius. 1999. T. 17.
37. *Salmininkienė N.* Atlaidai // Lietuvos žinios. 1998. Nr. 166. Rugsjūčio 20 d.
38. *Simoniukštytė A.* Elgetos ir elgetavimas // Liaudies kultūra. Vilnius. 1994. Nr. 5.
39. *Skrinskas R. G.* Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas. Kaunas. 1999.
40. *Smereka W.* Studium pasyjne. Rys histotoryczny i teksty Drogi Krzyzowej. Krakw. 1968.
41. *Strielčiukas.* Pilių kalnas // Viltis. Šiauliai. 1914. Nr. 8.
42. *Striogaitė D.* Po aukštu dangum // Kryžių kalnas / foto albumą parengė A. Ostašenkovas. Šiauliai. 1993.
43. *Totoraitis J.* Žemaičių Kalvarija. Marijampolė. 1927.
44. *Trilupaitienė J.* Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje. Vilnius. 1995.
45. *Vaišnora J.* Marijos garbinimas Lietuvoje. Roma. 1958.
46. *Valančius M.* Raštai. Vilnius. 1972. D. 2.
47. Vatikano radijas. Kryžių kalnas – tautos Golgota // Tėviškės žiburiai. Mississauga. Canada. 1997. Nr. 42 (2485). Spalis-October. P. 2.
48. *Visockaitė N.* Žemaičių kanklės – senosios etnokultūros palikimas // Žemaičių praeitis / parengė A. Butrimas. Vilnius. 1993.
49. Žinutė // Momentas. Šiauliai. 1928. Nr. 4.
50. *Wolonczewskis M.* Žemajtiu Wiskupiste. Wilniuj 1848. D. 2.
51. *1995–2000 vasaros lauko ekspedicijų medžiaga* // Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga. Kretinga. 2003.

Spausdinti rekomendavo:
 Kan. doc. dr. A. Kajackas,
 Mons. doc. dr. P. Tamulevičius

Gauta: 2004 07 01
 Parengta: 2004 10 12

Alfonsas MOTUZAS

THE RITUAL CUSTOMS OF THE HILL OF CROSSES

Summary

There are such countries in the world where Catholicism has struck deeper roots than in Lithuania. Nevertheless you will never meet such piety of folk and such expressions of spirituality that exist in the Hill of Crosses.

A lot of people respect the Hill of Crosses not only as a religious object, but also as the symbol of nation's spirit, nationality and freedom. Historical, religious and geopolitical events influenced birth of this notation..

The aim of the research was to reveal the ritual customs of the Hill of Crosses.

The research that was made allows us to make the following conclusions:

1. According to the resources of folklore and history, historical origin of this object has been revealed. It testifies that the history of the Hill of Crosses began after the 1831 and

1863 Poles and Lithuanians revolt against Russian czar power.

2. Out of 24 ritual customs 18 are descended from the Saint Land; 1 – from Spain; 1 – from France, 1 – from Italy; 1 – from Germany; 1 – from Poland and 1 – from local tradition.

3. Conclusions ground the hypothesis raised at the beginning of the work that the cult of the Hill of Crosses is the heritage of Polish Franciscan culture in Lithuania.

It is not only the witness of how Poles and Lithuanians suffered and lost the fight for religious and national freedom, but at the same time it is the sign and promise of the Good's victory against the bad. It is natural that in year 2000 near it Franciscans abbey was built and it further spreads Franciscan culture.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Kryžių kalnas, apeiginiai papročiai, maldos ir giesmės.

KEY WORDS: The Hill of Crosses, the ritual customs, prayers and religious songs.

Alfonsas MOTUZAS – Vytauto Didžiojo (Kaunas) universiteto profesorius, habilituotas humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvos Bažnyčios istorijos centro direktorius bei Klaipėdos universiteto Muzikologijos instituto vyr. mokslu darbuotojas, Šv. Antano religijos studijų instituto prie Katalikų teologijos fakulteto Vytauto Didžiojo universitete didžiausio pavaduotojas, Lietuvos katalikų mokslu akademijos Klaipėdos skyriaus pirmininkas, Tarptautinės informacijos akademijos narys korespondentas. Mokslu kryptys – Baltijos šalių religijos etnologija ir etnomuzikologija. Išleido penkias knygas, paskelbė apie 50 mokslinių ir mokslu populiarinimo straipsnių užsienyje ir Lietuvoje. Yra dviejų knygų sudarytojas. Adresas: Gimnazijos 7, LT-44260 Kaunas, Lithuania. El. paštas: a.motuzas@ktf.vdu.lt; restinst@kretinga.omnitel.net

Alfonsas MOTUZAS – Dr. Habil., professor of Vytautas Magnus (Kaunas) and Klaipėda Universities, director of Institute of Lithuanian Catholic Church History. Field of scientific research – the Baltic States religious history, anthropology and ethnomusicology. Author of 5 scientific books, about 50 scientific articles, compiler of 2 books. Address: Gimnazijos 7, 4260, Kaunas Lithuania. E-mail: a.motuzas@ktf.vdu.lt; restinst@kretinga.omnitel.net